

БАСТАУЫШ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ ОҚУ МОТИВАЦИЯСЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Аннотация. Мақалада бастауыш сынып оқушыларының мотивациясын қалыптастыру ерекшеліктері мен мотив түрлері айтылған. Оқу мотивациясын қалыптастыру құралдары, ұйымдастыру формалары, оқу іс-әрекеті жүзеге арырудағы мұғалім мен ата-ананың рөлі көрсетілген.

Кілт сөздер: мотивация, оқу іс-әрекеті, когнитивті және әлеуметтік мотивтер, оқу мотивациясы құралдары, іс-әрекетті ұйымдастыру формалары, оқу мотивациясын қалыптастыру.

Білім алушыларды оқытудағы маңызды проблемалардың бірі бастауыш сынып оқушыларының мотивациясын қалыптастыру болып табылады.

Мотивация – бұл іс-әрекетке ынталандыру; оқу мотивациясы (оқыту мотивациясы) - оқу іс-әрекетіне енгізілген мотивацияның жеке түрі. Л.И. Божовичтің айтуынша, мотив – бұл іс-әрекетте жүзеге асырылатын нәрсе [1].

Бастауыш мектеп жасындағы ерекшелік ол мектептегі оқу процесі тәжірибемен бірге жүреді. Үлкендердің (мұғалім мен ата-ананың) шебер көзқарасымен бұл қалыпты жағдай болып қалуы мүмкін, әйтпесе бұл оқушының бейімделуіне әкелуі мүмкін. 6-10 жас аралығындағы балалар ойынға да, спортқа да, өнерге де белсенді қатысады. Бірақ бастауыш мектеп жасындағы жетекші әрекеттер оқу болып табылады.

Кіші жастағы оқушылардың мотивациясының ерекшелігі мұғалімнің талаптарын мойынсұнушылықпен орындау болып табылады. Кейде олар мұны не үшін жасау керектігін түсінбейді, бірақ олар мұғалімнің тапсырмасын сөзсіз орындайды. Оларға берілген тапсырмалар маңызды болып көрінеді.

Оқу іс-әрекеті – бұл білім беру ұйымына бару және жаңа білім алу ғана емес, сонымен бірге адамзат жасаған білім мен дағдыларды алуға және меңгеруге бағытталған іс-әрекет. Оқу іс-әрекеті нәтижелі болуы үшін балалардың қызығушылығын сақтау қажет. Бірақ баланың мотиві мен оқу материалының мазмұны жиі сәйкес келмейтіндіктен, қызығушылықтың төмендеуі байқалады.

Сондықтан мектеп пен мұғалімнің басты міндеті – танымдық мотивацияны қалыптастыру. Оқу әрекетінің өнімі, нәтижесі – оқушының өзіндегі өзгерістер («Мен кімін?» және «Мен қандай болдым?»). Оқу әрекеті – өзін-өзі дамыту, өзін-өзі өзгерту (білім, дағды, жалпы және интеллектуалдық даму деңгейінде) әрекеті. Оқу іс-әрекеті жетекші қызметтің бірі болып табылады.

Оқу іс-әрекеті құрылымы жағынан күрделі. Ол оқытудың басында ғана қалыптаса бастайды. Д.Б. Эльконин бойынша оқу іс-әрекетінің құрылымы мыналарды қамтиды [2]:

- 1) мотивтер;
- 2) оқу тапсырмалары;
- 3) оқыту қызметі;
- 4) әрекеттерді бақылау;
- 5) бағалау қызметі.

Бастауыш мектеп жасындағы оқу әрекетінің мотивтері. Бірінші сынып оқушысы мектепке жиі «оқушы боламын» деген ниетпен келсе, бірте-бірте «жақсы оқу» мотивіне көшеді.

Кіші жастағы оқушыларда мотивтердің екі түрі бар: когнитивтік және әлеуметтік. Оқу кезеңінде оқу пәнінің мазмұнына назар аударылатын болса, онда оның танымдық мотиві бар деп айта аламыз, ал оқу әрекеті барысында басқа тұлғаға назар аударатын болса, онда оның әлеуметтік мотиві бар [3].

Когнитивті және әлеуметтік мотивтер әртүрлі деңгейлерде болуы мүмкін. Танымдық мотивтердің деңгейлері: кең (жаңа білімді меңгеруге бағыттылық), оқу-танымдық (білім алу әдістері мен білімді өздігінен меңгеру әдістерін меңгеруге бағдарлау), өзін-өзі тәрбиелеу (қосымша білім алуға бағыт-бағдар, тұлғаны жетілдіру бағдарламасы).

Әлеуметтік мотивтердің деңгейлері: кең (міндет пен жауапкершілік, оқудың салмағын түсіну), тар әлеуметтік немесе позициялық (қоғамда белгілі бір ұстанымға ұмтылу, мақтауға ие болу), әлеуметтік ынтымақтастық (басқа адамдармен байланыс орнату). Өнімді оқытуды ұйымдастыру үшін мотивтің ішкі болуы маңызды. Бұл мотивацияны балалардың танымдық, ақыл-ой белсенділігінің қажеттіліктеріне жауап беретін білім беру және танымдық деп атауға болады («Мен бәрін білгім келеді», «Маған қызықты оқу ұнайды»).

Бастауыш сынып оқушыларының танымдық қызығушылықтары әртүрлі дәрежеде көрінеді. Оқуға деген қызығушылықты сақтау үшін мұғалім сабақты ұйымдастырудың ойын және эмоционалды әдістерінің үлкен қорына ие болып зерттелетін материалға назар аударуы керек.

Осы әдістерге сүйене отырып, ішкі танымдық мотивацияны, теориялық қызығушылықты қалыптастыру үшін ең қажетіден бастау керек (мысалы, белгілі бір типтегі барлық мәселелерді шешудің ортақ әдісін табу). Сондай-ақ, баланың назарын өзін-өзі өзгерту процесіне аудару, оның қабілеттерінің өсіуіне мән беру, оқушының бағасын өзін-өзі бағалауға айналдыру маңызды.

Бастауыш сынып оқушысы үшін жетекші іс-әрекет-бұл оқу әрекеті. Оқу іс-әрекеті осы жастағы балалардың психикасының дамуында эмоционалды және мотивациялық саладағы өзгерістерді қамтиды. Кіші жастағы оқушылар алғаш рет тәжірибені жалпылауды қалыптастырады, тұрақты эмоционалды кешендерді, өзін төмен санау сезімін немесе керісінше, табыстар немесе сәтсіздіктер тізбегінің нәтижесі болып табылатын өзін-өзі бағалау сезімін дамытады.

Бастауыш мектеп жасы ерікті мінез-құлықтың пайда болуымен сипатталады, бала тәуелсіздік көрсете бастайды, берілген жағдайда қалай әрекет ету керектігін таңдай алады. Бұл мінез-құлықтың негізі бастауыш мектеп жасында қалыптасатын моральдық мотивтер болып табылады. Бала моральдық құндылықтарды түсіне бастайды, белгіленген ережелер мен заңдарды орындауға тырысады.

Оқытудың мәні, әр оқушы үшін ол қоршаған ортадан алатын құндылықтар жүйесімен байланысты. Бұл отбасы немесе қоғам болуы мүмкін, сондықтан оқу басталғанға дейін оқушы оның оқуы туралы идеяны дамытады, бірақ уақыт өте келе ол өзгеруі мүмкін. Білімді тәрбиелеу үшін білімнің өзіне деген көзқарасты тәрбиелеу керек, сонда білім алушылардың тұлғалық дамуына әкеледі.

Оқушының оқу жұмысының барлық жақтары эмоциялармен бірге жүреді. Мектепте болуға байланысты жағымды эмоциялар пайда болады: бүкіл педагогикалық ұжымның тығыз жұмысы кезінде; отбасындағы мектепке деген оң көзқарас жағдайында; оқушылар арасындағы жақсы қарым-қатынас жағдайында; күрделі мәселелерді шешу кезінде.

Кіші жастағы оқушылардың мұғаліммен, бір-бірімен қарым-қатынасы, әсіресе оқу мотивациясының қалыптасуына ықпал етеді. Бастапқы сыныптарда мұғалім мен оқушы арасында тығыз байланыс орнайды. Мұғалімге деген оң көзқарас, оқушының өз тәлімгеріне деген сенімі оқу іс-әрекетімен айналысуға құштарлықты тудырады.

Бастауыш сыныпта мұғалімге деген теріс көзқарас өте сирек кездеседі, ал қайшылықтар жиі кездеседі. Мұндай оқушылар үшін оқу мотивациясының қалыптасуы кешіктіріледі, өйткені сенімді қарым-қатынас қажет, бірақ мұғалімге, демек, ол айналысатын іс-әрекетке сенім жоқ. Мұндай оқушылар әдетте өте тұйық, тез ренжітеді немесе немқұрайлы болады.

Бастауыш мектеп жасындағы мұғалімдердің негізгі мақсаты-жаңа білім мен үлгілерге ғана емес, сонымен қатар жаңа білім алу тәсілдеріне де тұрақты білім мен танымдық қызығушылықты қалыптастыру. Мотивация нәтижелі оқу қызметіне үлкен әсер етеді және оқу процесінің сәттілігін анықтайды.

Мектептегі мотивтердің болмауы жеке тұлғаның тозуына және оқу процесінде оқу үлгерімінің төмендеуіне әкеледі. Мотивацияның көптеген әдістері бар, олар стандартты емес көрініс пен мұғалімнің мінез-құлқынан бастап арнайы жабдыққа дейін.

Бастауыш сынып оқушыларын оқуға қызықтыру әр мұғалімнің басты міндеті болуы керек. Бұған кедергі келтіретін бірқатар факторлар бар, мысалы, сабақтарды дұрыс ұйымдастырмау. Оқу іс-әрекетін ынталандыру сыныпта белгілі бір атмосфераны қажет етеді, өйткені бұл жастағы оқушылар үнемі алаңдатады, оқу процесіне кедергі келтіреді.

Педагогикалық практика белсенділендірудің түрлі жолдарын пайдаланады, олардың ішіндегі негізгісі-білім алушылардың белсенділігі мен дербестігін ынталандыратын оқытудың әртүрлі формалары, әдістері.

Оқушының әлеуметтік рөлі балаларда мұғалім мен ата-анадан мақтауға, мақтауға деген ұмтылысты дамытады. Жоғары баға-баланың эмоционалды әл-ауқатының кепілі, оның мақтанышы. Мұғалімнің бағасы оқытудың мақсатына айналады, жақсы баға алуға тырысады, бала тапсырмаларға жауапкершілікпен және адалдықпен қарауға тырысады.

Мотивтер соқтығысқан жағдайда, кіші мектеп оқушылары таңдау жасай алады. Мысалы, мәселені баға бойынша шешу немесе ойлауды қажет ететін мәселені шешу болды, оқушылардың көпшілігі мәселені баға бойынша шешуді таңдайды, өйткені ол оқушылардың білімін бағалауды және ол туралы қоғамдық пікірді білдіреді, сондықтан оқушылар мұндай мәселені өз білімдерінен гөрі

беделін сақтау және арттыру үшін көбірек шешуге тырысады. Осыған байланысты көптеген оқушылар өз нәтижелерін асыра бағалай алады.

Оқу мотивациясының қалыптасуы тек мұғалімге ғана емес, ата-анаға да байланысты. Ата-аналар балаларын оқытудың басында кейбір қателіктер жібереді, мысалы:

- баланы мектепке ерте жіберу;
- отбасындағы қолайсыз атмосфера;
- баланың мектепке дейінгі мекемеге бармауы;
- күн тәртібін сақтамау;
- ата-ананың өз баласына деген жасырын талаптары;
- тәрбиенің қате әдістері: қорқыту, физикалық жазалау және т.б.;
- қызынан немесе ұлынан өз қалауын күту;
- «теріс» оқу мотивациясы (мысқылдау, қате мәлімдемелер, басқа балалармен салыстыру [4].

Отандық психологтар бастауыш сынып оқушыларында оқудың басында оң динамика бар екенін және білім беру процесіне дұрыс көзқарас бірден пайда болмайтынын атап өтті.

Мысалы, бірінші сыныптарда білім алушылар алдымен білім беру процесіне оң қарайды, өйткені олардың әлеуметтік мәртебесін өзгерту қажеттілігі бар. 8-10 жас аралығында бастауыш сынып оқушыларында міндет пен жауапкершілік сезімімен байланысты мотивация басым болады, бірақ қызығушылықпен оқитын оқушылар саны азаяды. Бастауыш сынып оқушыларына құрдастарының пікірі маңызды болады, сондықтан әлеуметтік мотивтер басым бола бастайды. Танымдық белсенділіктің дамуы әр түрлі балаларда әр түрлі болады, кейбіреулерінде ол айқын көрінеді, «теориялық» бағытта жүреді, басқаларында практикалық бағыт айқын, үшіншіден, ол өте әлсіз [5].

Мектеп оқушыларының оқу мотивациясын қалыптастыруға құралдар кешенін енгізу ықпал етеді, олардың арасында ғалымдардың көпшілігі (Е.Ильин, А. Маркова, М. Матюхина) [6] келесілерді ажыратады:

- оқу материалының мазмұны;
- оқу іс-шараларын ұйымдастыру;
- мониторинг және оқу іс-шараларын бағалау.

Бұл құралдарды толығырақ сипаттайтын болсақ. Оқу материалының мазмұнына қойылатын талаптар:

1) Зерттелетін ақпарат (негізгі ұғымдар, терминдер, фактілер, ғылым заңдары және таным жолдары мен әдістері) баланың жас ерекшеліктері мен қажеттіліктеріне сәйкес келуі керек. Бұл тұрақты іс-әрекеттің қажеттілігі, ақыл-ой функцияларын дамыту қажеттілігі (есте сақтау, ойлау, қиял), жанашылдық, эмоционалды қанықтыру қажеттілігі, ойлау және өзін-өзі бағалау қажеттілігі және т.б.

2) Оқу материалы қол жетімді болуы керек, бірақ сонымен бірге күрделі, жаңа, қызықты ақпарат болуы керек, өткен тәжірибе мен бұрыннан алған білімді басшылыққа алуы керек. Мазмұнды және иллюстрациялық тұрғыдан нашар материал оқуға деген қызығушылықты оятуға ықпал етпейді.

Бастауыш сынып оқушыларының оқу мотивациясын тиімді дамыту үшін білім беру қызметін ұйымдастырудың әртүрлі формаларын (жеке, жұптық, ұжымдық, топтық) қолдану маңызды. Тәжірибе көрсеткендей, сыныптағы ұжымдық және топтық іс-әрекет түрлері ең жақсы мотивацияны тудырады, өйткені олар кіші жастағы оқушылардың қарым-қатынасқа деген үлкен қажеттілігін қанағаттандырады [7].

Ұжымдық тәрбие жұмысында оқушының өзін басқа адамның көзқарасы, басқа адамның алдындағы жауапкершілік, тек өзінен ғана емес, басқа адамдардан да шешім қабылдау қабілеті артады. Бұл белсенді өмірлік ұстанымның, өзін-өзі бағалау қабілетінің, қақтығыстарды жеңу қабілетінің қалыптасуына ықпал етеді.

Оқытудың топтық формасы тіпті пассивті, әлсіз ынталы оқушылардың белсенді жұмысын қамтиды, өйткені олар жұмыстың бір бөлігін орындаудан бас тарта алмайды. Сонымен қатар, бәсекелестікке деген ниеттің барлығымен ерекшеленеді. Ұжымдық және топтық іс-әрекеттің белгілі бір түрін таңдау оқушылардың жасына, белгілі бір сыныптың сипаттамаларына және мұғалімнің темпераменті мен сипатына байланысты болады.

Дегенмен, кіші жастағы оқушылардың қызығушылықтары тұрақсыз болатынын, оқу іс-әрекетін ұзақ уақыт қолдамайтынын, тез қанағаттанатынын және мұғалімдердің қолдауынсыз бұл қызығушылықтардың жоғалып кетуі мүмкін екенін ескеру қажет.

Сонымен қатар, қызығушылықтар оқу әрекетінің әдістеріне емес, оқу нәтижесіне бағытталады, өйткені олар бағамен бағаланады. Бұл фактор көбінесе тәрбие жұмысындағы қиындықтарды жеңуге

қызығушылықты қалыптастыруға мүмкіндік бермейді. Мотивацияны сәтті қалыптастыру үшін сыныптағы оқушылардың танымдық қызығушылықтарының дамуын бірнеше критерийлер бойынша бақылау қажет:

- зейіннің шоғырлануы, қызмет процесіне деген ынта;
- мәселелерді талқылауға қатысу ниеті;
- түсініксіз нәрсені білуге деген ұмтылыс;
- сабақ барысындағы белсенділік;
- жолдастардың жауаптарын толықтыру, түзету, мұғалім мен достарына сұрақтар қою;
- табысқа, сәтсіздікке жауаптың адекваттылығы т.б.

Бақылау нәтижелері күнделіктерде тіркелуі керек, бұл олардың динамикасын бақылауға және одан әрі жұмысты жоспарлауға мүмкіндік береді.

Оң мотивацияны қалыптастыру мақсатында оқу іс-әрекетінде бір емес, белгілі бір жүйенің барлық элементтерін пайдалану маңызды, өйткені олардың ешқайсысы бір уақытта барлық оқушылар үшін шешуші рөл атқара алмайды. Бір оқушы үшін шешуші нәрсе басқа оқушы үшін болмауы мүмкін.

Жоғарыда айтылғандарға сүйене отырып, оқу мотивациясы оқу әрекетіне және оқу әрекетінің өзіне кіретін мотивацияның белгілі бір түрі болып табылады деген қорытынды жасауға болады. Оқыту мотивациясы бірқатар нақты факторлармен анықталады: білім беру жүйесі, оқу қызметі жүзеге асырылатын оқу орны, оқу үдерісін ұйымдастыру, оқушының субъективті ерекшеліктері (жас, жыныс, интеллектуалдық даму, қабілет, білім деңгейі), ұмтылыстары, өзін-өзі бағалауы, оның басқа оқушылармен қарым-қатынасы және т.б.), мұғалімнің субъективті ерекшеліктері мен пәннің ерекшелігі.

Осылайша, бастауыш сынып оқушыларының оқу мотивациясын қалыптастыру оқу процесінің өнімділігіне үлкен әсер етеді және оқу іс-әрекетінің сәттілігін анықтайды деп қорытынды жасауға болады. Мұғалім үшін педагогикалық процесті сауатты ұйымдастыру, оқушылармен өзара әрекеттесу кезінде оқу мотивациясын қалыптастыруға көмектесетін аспектілерді ескеру өте маңызды.

Әдебиеттер:

1. Божович Л.И. Личность и ее развитие в детском возрасте.- М.: Просвещение, 1998. – 464с.
2. Эльконин Д.Б. Избранные психологические труды. – М.: Педагогика, 1989. – 560с.
3. Гани С.В. Учебная мотивация младших школьников с разным уровнем успеваемости. /Актуальные вопросы современной науки. – 2009. – №8. – С. 67-72.
4. Якобсон П.М. Эмоциональная жизнь школьника: учебник для студ. вузов. - М.: Воронеж, 2008. - 302с.
5. Венгер А.Л. Психологическое обследование младших школьников.-М.: Владос, 2007. - 160 с.
6. Дядинчук Т.Г. Познавательный интерес как средство обучения младших школьников.- Молодой ученый. - 2014. – №4. – С. 954-956.
7. Киселева Ю.В. Функции учебной деятельности младших школьников / Педагогическое образование на Алтае. – 2012. – № 2. – С. 417-422.

Требунских Н.В.

КГУ «Школа-лицей №20» г. Темиртау

ФОРМИРОВАНИЕ ПОЗНАВАТЕЛЬНОГО ИНТЕРЕСА МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ НА УРОКАХ ЕСТЕСТВОЗНАНИЯ НА ОСНОВЕ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ПРОБЛЕМНЫХ ЗАДАНИЙ

Аннотация. Использование методов проблемного обучения учащихся начальных школ основам естественных наук выражает заказ современного общества, продиктованный объективной действительностью и парадигмой образования, в котором реализуется идея образования на протяжении всей жизни. Применительно к начальной школе это означает повышенное внимание к изучению основ точных и естественных наук как фундамента для будущей специализации в научной и инженерно-технической сфере.

Ключевые слова: образование, начальное образование, педагогика, навыки.